

7. ULUSLAR ARASI ATATÜRK KONGRESİ, 17-22 EKİM 2011, MAKEDONYA

M. Akif ERDOĞRU*

7. Uluslararası Atatürk Kongresi, 17-22 Ekim 2011 tarihleri arasında Makedonya Cumhuriyeti'nin Üsküp, Bitola (Manastır) ve Ohri şehirlerinde yapıldı. Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi (MANU) ile Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından düzenlenen bu kongre, bilinçli ve iyi bir şekilde 17 Ekim'e, Makedonya Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 20. Yıldönümüne rastlatıldı. Bilindiği gibi, Türkiye, Makedonya Cumhuriyetini tanıyan ilk ülkelerden biri iken, ABD tarafından ancak Şubat 1994'te resmen tanındı.

Üsküp'te MANU'da yapılan açılış törenine Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi Başkanı Prof. Georgi Stardelov, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Cezmi Eraslan, Makedonya büyükelçimiz Gürol Sökmensüer, Başbakan yardımcımız Bülent Arınç ve Makedonya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gjorge İvanov katıldılar ve hepsi birer konuşma yaptılar. Makedonya cumhurbaşkanı kendisinin ifadesine göre aslen tarihçi olduğu için Anıtkabir'i ziyaret etmiş ve Atatürk'ün okuduğu kitapları bizzat incelemiştir. Bu nedenle, konuşmasında Atatürk'ün etkilendiği Avrupalı düşünürlerden uzun uzadıya söz etti. Makedonya'nın Osmanlı-Türk geçmişine hiç değinmedi. Genç cumhurbaşkanının, Atatürk'ü anlamak için büyük gayret sarf ettiği belli oluyordu.¹

Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Rumeli şehirlerinin fotoğraflarından oluşan gayet faydalı bir sergi düzenledi. Sergide teşhir edilen ve çoğunluğu II. Abdülhamit dönemine ait olan bu fotoğraflar bir albüm halinde Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayımlandı. Bence, bu son derecede faydalı bir işti, zira Osmanlı Devletinin son zamanlarda Rumeli'ye yaptığı maddi yatırımları göstermesi açısından önemliydi. Rumeli coğrafyasındaki Osmanlı izleri, bu albüm sayesinde fotoğraflar ile izlenebilmektedir.

17-19 Ekim 2011 tarihleri arasındaki seksiyonlar Üsküp'te MANU'da yapıldı. 20 Ekim'deki seksiyon ise Manastır'da Bitola Üniversitesinde gerçekleştirildi. Böylelikle hem Üsküp hem de Atatürk'ün Askeri İdadi'yi okuduğu şehir ve bizim yenileşme hareketinde önemli bir yeri olan Bitola (Manastır) şehri ve üniversitesi gönüllü oldu. Meslektaşlarımız arasında eski hatıralar yeniden canlandı, bilgiler tazelendi.

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir.

¹ Makedonya, tarihte Balkanlarda ıslahat hareketlerinin ana kaynaklarından biri olmasına rağmen, Makedonlar şimdi anlaşılmasız bir şekilde Kiril alfabesini kullanıyorlar.

Bilindiği gibi, ‘Üsküp toprağı’, 1913’te kaybedilene dek, Rumeli’deki Osmanlı coğrafyası açısından son derecede önemli bir yerdi ve uzun süre Türkler tarafından yönetildi. Kaybedildikten sonra ismi Türkiye’de unutulmadı.

Makedonya’da Osmanlı döneminden kalma İslam eserlerinin bir kısmını şimdi de gözlemlemek mümkündür. Üsküp’te Vardar ırmağı kenarında yer alan Müslüman Türk mahallesi eski dokusu bozulmuş olsa da dar sokakları, çok katlı olmayan evleri, göklere yükselen minareleriyle kısmen eski karakterini koruyor. Üsküp kalesi, turizme kazandırmak amacıyla, geceleri güzel bir şekilde aydınlatılıyor. Osmanlılar döneminde yapılmış Vardar nehri üzerindeki Taşköprü, Üsküp’te Müslüman Türk mahallesinde yer alan İsa bey camii, Sultan II. Murat camii, Mustafa Paşa camii, Davut Paşa hamamı, Sulu Han, zamanımıza kadar gelebilmiş olan Osmanlı mirasından birkaçıdır. Şimdi Makedonya şehirlerinde *Alexandır Veliki* ismine ve heykeline daha çok rastlanıyor. Halbuki Üsküp, Doğu Rumeli’nin önemli İslam şehirlerinden biriydi.

Üsküp’te 1530 yılında 51 Türk Müslüman mahallesi vardı. Mahallelerin isimleri: Tuzcu Süleyman, Muslihüddin Duzahçı, Emir Hoca, Bazarbaşı, Kasım Kadı, İshak bey imareti, Ali bey (Ebri bey), Hacı Balı, Kara Kapıcıbaşı, Kapıcıoğlu, Hacı Hayreddin, Şamioğlu, Oruç Paşa, Hacı İnebeyi (Pabuççu Mehmed), Muhtesib, Hacı Kasım, Doğancı (Ali Menteş), Kara Kadı, Bahrioğlu, Yazıcı Şahin, Küpçüoğlu, Derviş Ramazan, Hacı Hasan (Ahiryanoğlu), Hıdır Kazancı, Dervişler, Hacı Mehmed, Hacı Kadı, Kocacıkıoğlu, Baltaoğlu (Duzahçı Şuca’), Hacı Tanrıvermiş, Terzibaşı, Debbag Şahin, Hamza bey, Cami-i Kebir, Hacı Muhyiddin, İsa bey, Mehmed Çelebi veledi İsa bey, Karaca Şems, Kadı Menteş, Hacı Kemal, Yahya paşa, Taşhisar, İsa bey, İshak bey, İsmail Voyvoda, Mehmed Çelebi, Paşa bey, Katırlı, Hoca Ömer, Hoca Şemseddin ve Ahi İsa.²

Üsküp şehri, Manastır’dan daha büyüktü. Manastır’da aynı tarihte 21 Türk Müslüman mahallesi varken, Üsküp’te 51 Türk Müslüman mahallesinin varlığı belgelenebiliyor. Az sayıda da olsa, Ahiler Anadolu’dan Üsküp’e ulaştılar. Fatih ve II. Beyazıt dönemlerinde Üsküp’te vakıflar kuruldu. İshak bey ve Mustafa paşa, Üsküp’ün İslami karakterini belirleyen önemli zatlardandı. İshak beyin oğlu İsa bey, Mustafa paşanın eşi Hümayun Hatun adına burada vakıflar kuruldu. İshak bey, adına imaret ve medrese yaptırdı. İsa beyin de ayrıca bir medresesi vardı.

1530 Osmanlı nüfus ve vergi sayımında Üsküp’te 6 cami, 42 mescit, 8 hamam, 4 han, 2 medrese ve 4 imareten söz edilir. 64 mahallenin 51’i Müslüman mahallesi iken, 13’ü Gayrimüslim ve 1’i de Yahudi mahallesiydi. 37 asker Üsküp kalesini koruyordu. Şimdi Türk mahallelerinin çoğunun isimleri kalmadı. Ecdat yadigarı Osmanlı eserlerinin çoğu ortadan kaldırıldı. Makedonya’da bulunan Osmanlı eserlerinden bir kaçını gözlemleme imkanım oldu. Taş Köprü hala kullanılıyor ama hemen onun yanında onun güzelliğini gölgeleyecek yeni ucube bir köprü yapılıyor. Mustafa Paşa camiinin ise Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kitabeleri hala duruyor ve ibadete açıktır. Bahçesinde bulunan şadırvan ise sonraki tarihlerde Kalkandelenli saatçi Besim efendi

² 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri (937/ 1530) I, Ankara 2001, s. 54, 55, 121-122

tarafından 1937 (1357) yılında yaptırılmıştır.³ Osmanlı harfleri ve Kiril alfabesi ile şadırvan kubbesinin tavanına şu cümleler yazılmıştır:

1. *Üsküb 'de sakin Kalkandelenli Saatçi*
2. *Besim efendinin hayrıdır*
3. *senetü 'l-hicriyye 1357*

Diğer tarafta

1. *Böyledir encam-kar-ı erbab-ı izzetin adeti*
2. *Canlı bir timsal gibi i 'malini eyler Vesim?*

II. Murat Camii ise ibadete kapalı ve kısmen harap durumdadır. Restore edilmeyi bekliyor. Bu cami, II. Murat tarafından yaptırılmıştır. Taç kapı kitabesi son derecede musanna ve giriftir. Sonradan, Kanuni Süleyman tarafından tamir edilmiştir. Üsküp'ün en yüksek tepelerinden biri üzerinde inşa edilmiştir. Bahçesine de sonradan bir saat kulesi yapılmıştır. Haziresinde eski Osmanlı mezar taşlarını bulmak mümkündür. Arka tarafında ise çok güzel istifi olan kitabeli bir meşet yer alıyor. Osmanlı mezar taşlarının çoğunun kaybolduğu anlaşılıyor. Bu camiiin hemen üst kısmında İsa bey Camii yer alıyor. Bahçesindeki çınar ağacı, sanırım cami kadar eskidir. Osmanlı dönemine ait mezar taşları oraya buraya düzensiz bir şekilde dikilmiştir. Bunlar içinde şekilden anlaşıldığı kadarıyla on altıncı yüzyıla kadar inenler vardır. Camiiin hemen bitişiğinde 1274 (1857) tarihli *Osman Bosnavizade merhum Süleyman Paşa'nın* mezar taşı sağlam şekilde durmaktadır. Burada gördüğüm Selanik göçmeni olduğu anlaşılan Müslüman ama kimliğini tam olarak tespit edemediğim kırık bir mezar taşında yer alan cümleler şöyledir:

1. *Ah mine'l-mevt*
2. *Ağlasun bu halime Dünyada hep insan olan*
3. *halimi kulsun tasavvur sahib-i izan olan*
4. *Selanik'ten ben akıbet geldim bu semte çaresiz*
5. *Pek acır bu mevtime kalbinde az iman olan*
6. *emr-i Hakla sevdiğim evladımı bıraktım yetim*
7. *mevtimin halinden onlardır bana giryan olan*
8. *Üsküb toprağına mütemmim karışdı akıbet*
9. (kırık)

Makedonlar, Atatürk ve Fethi Okyar'ı çok iyi biliyorlar. Kongre esnasında MANU'da Atatürk'ün heykellerini sergilediler. Onun görüşlerini açıkladılar. Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğun son döneminde, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyetinin

³ Üsküp Müslümanları arasında 1937'de Hicri takvimin kullanıldığı anlaşılıyor.

kuruluşunda Makedon şehirlerinin önemi çok büyüktür. Prof. Afet İnan, kitabında Atatürk'ün hayatında Makedonya'nın önemini şu cümlelerle belirtmiştir:

*'Atatürk, Makedonya'da doğdu, orada eğitim aldı ve yetişti. Doğal olarak, Makedonya'nın geçmişi, onun çocukluğunu, siyasi ideallerini ve askeri kariyerini etkiledi.'*⁴

Makedonya'nın o zamanki durumu hakkında şunları yazıyor:

*'Makedonya on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunun en hareketli ve fail bölgelerinden biriydi. Balkan yarımadasının halkları bir kargaşa sürecinde yaşıyordu. Coğrafi olarak Makedonya'nın başkenti ve bölgede önemli bir deniz ve kara iletişimi merkezi olan Selanik, yeni idealler etrafında toplanan ve bu idealleri gerçekleştirmek için teşkilatlar oluşturan aydınların olduğu bir şehirdi. Makedonya Türkleri, Osmanlı İmparatorluğunun ilk dönemlerinde Osmanlı idaresi altına girmişlerdi. Anadolu Yörük ve Türkmen grupları, İmparatorluğun son dönemlerinde burada iskan edildi. Makedonya ve komşusu olan topraklar, Osmanlı imparatorluğunun iskan siyaseti açısından önemliydi. Tarihi kayıtlara göre çok kalabalık Türkmen ve Yörük aşiretleri, on altıncı yüzyıl boyunca Makedonya'da bulundular. Resmi kayıtlar, Selanik Yörükleri denilen bu insanların, o yüzyılda Teselya ve Makedonya'nın nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğu gerçeğini teyit eder.'*⁵

Prof. Afet İnan'a göre, Atatürk'ün hayatında Makedonya'nın özel bir önemi vardı:

*'Ekim 1906'da Atatürk birkaç arkadaşı ile 'Vatan ve Hürriyet' isimli gizli bir cemiyet kurdu. Suriye, Lübnan, Filistin şehirlerinde ve özellikle Makedonya'da bu cemiyetin şubelerini açmak için biraz çaba gösterdi. Eylül 1907'de, Makedonya'daki 3. Ordu Karargahı'na tayin edildi. Burada kadrolu subay olarak görev yaparken, aynı zamanda Selanik-Üsküp demiryolu hattında müfettişlik görevini de yürüttü. Bu vazifeler, Mustafa Kemal'e, gizli teşkilatların liderleriyle tanışmak için geniş bir fırsat sağladı ve İkinci Meşrutiyet Hükümetinden önce bu bölgede hürriyet davasının mahiyeti hakkında bilgi edildi. 23 Temmuz 1908'de Makedonya'nın başkentinde hürriyetin ilan edilmesiyle, Osmanlı hükümeti açısından, parlamenter demokrasinin yeni bir dönemi başladı.'*⁶

Atatürk, Osmanlı İmparatorluğunun hizmetinde olan Mareşal Von der Goltz paşa ile 1909'da askeri manevralara katıldı. Afet İnan, Atatürk'ün askeri zekasını vurgulamak amacıyla şu satırları yazmıştır:

⁴ Afet İnan, *A History of The Turkish Revolution and Turkish Republic*, Çev. Ahmet E. Uysal, s. 5

⁵ Afet İnan, aynı eser, s.17-18.

⁶ Afet İnan, aynı eser, s. 53.

*'Vardar Nehri boyunca askeri manevralar başladı. Düşman kuvvetleri birbirlerinin üzerine yürümeye başladılar. Bir savaş manevrası, uygulanıyordu. Bu askeri manevralar süresince Goltz Paşa, Mustafa Kemal'e danıştı. Ondan, kendisiyle birlikte çalışmasını ve kendisine yardım etmesini istedi. Mareşal haklıydı, zira bölgeyi tanımıyordu. Bu bölgeyi Mustafa Kemal kadar tanıma fırsatını bulamamıştı. Bundan başka, manevra planlarını kendisi hazırlamamış; Mustafa Kemal tarafından hazırlanmıştı'*⁷.

Üsküp'ten Bitola'ya (Manastır) gidildi. Köprülü (Veles) ve Pirlepe şehirleri uzaktan görüldü. Tebliğlerin bir kısmı Bitola Üniversitesinde okundu ve kapanış töreni burada yapıldı. Manastır, Atatürk'ün Askeri İdadî'yi okuduğu şehirdir ve bu Askeri Okul (*Mekteb-i İdadî-i Askerî*) korunmuştur.

Üsküp şehri, muhafazakar iken, Manastır şehri devrimci fikirlerle doluydu. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran bir çok aydın devrimci fikirleri burada edindi. Burada en önemli yerlerden biri, Atatürk'ün okuduğunu Askeri İdadî'dir. Bina korunmuştur. Binanın üst katında bir bölüm Atatürk'e ayrılmıştır. *Atatürk Anı Odası* ismiyle dizayn edilen bu bölüm, 3 Ekim 1998'de Süleyman Demirel ile Makedonya Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov tarafından açılmıştır. Türk-Makedon dostluğunun en güzel örneklerinden biridir. Ancak, binanın büyük kısmı Makedon Milli Müzesi'ne ayrılmıştır. Savaş sırasında yaşananlar olaylar fotoğraflarla ortaya konulmuştur. Bu binanın restorasyonunun pek iyi yapılmadığını belirtmeliyim. Örneğin, binanın girişinde kapının üst kısmında yer alan Osmanlı Türkçesi ile *'Mekteb-i İdadî-i Askerî'* cümlesinin 'm' harfi tamamen boyanarak kapatılmış, 'k' harfinin 't' ile birleştiği yer de boyanmıştır. Dolayısıyla, bu yazının okunması güçleşmektedir. Ayrıca, bu binanın bahçesine de *Dame Gruev*'in (1871-1906) büstü yerleştirilmiştir.

Bitola şehrinde hala birkaç Osmanlı eseri bulunmaktadır. Osmanlılar döneminde şehri ikiye ayıran çayın her iki yakasında birer cami yapılmıştır. Her iki cami de ibadete kapalıdır. Bunlardan biri 1506 yılında yapılan İshak Çelebi Camii'dir. Osmanlı eseri olan Saat kulesi her iki caminin üst kısmında yer alan küçük meydanın ortasında yer almaktadır, ancak, Makedonya'nın hemen her yerinde gördüğümüz Ortodoks yayılcılığı burada da kendini göstermektedir. Büyük ihtimalle II. Abdülhamit döneminde yaptırılmış olan Manastır Saat Kulesinin üstüne haç dikilmiştir! Sultan Abdülaziz'in Rumeli seyahati esnasında Manastır'da üç gün kaldığı ev, Bitola Üniversitesi Rektörlük binası haline getirilmiştir. Ayrıca, Osmanlı devletinde ilk kez Manastır'da kurulan İtfaiyesi teşkilatı da bu binanın hemen yanında yer almakta ve faaliyetine devam etmektedir. Çayın her iki yakası Osmanlı ev mimarisinin en güzel örnekleriyle doludur. Manastırın tarihine bir bakış yaparsak, Osmanlı döneminde Manastır şehri Doğu Rumeli'nin önemli Osmanlı şehirlerinden biriydi. 1530 Osmanlı nüfus sayımı 21 Türk Müslüman mahallesinden söz ediyor: İshak Çelebi, Eymir, Kara Oğlan, Haydar bey, Mehmed Sipah, İsmail Bakkal, Çavuş Ali, Firuz Subaşı, Yusuf Debbağ (Suhte Hoca), İlaldı bey, Karaca bey, Kasım Çelebi, Türbe, Hasan bey, Diğer

⁷ Afet İnan, aynı eser, s. 55

Karaca bey, Bostancıoğlu (Hayyat Hızır), Hüseyin subaşı, Cemal bey (Yaka mahalle), Yakup bey, Hacı bey. Beylerin ve askerlerin şehri Manastır, on altıncı yüzyıl boyunca bir akıncı şehri olarak kaldı. İshak çelevi, cami ve medresesi ile, Manastır'a ilk Türk mührünü vurdu. Manastır'ın gelirlerin bir kısmı Üsküdar'da Davut paşa imareti vakfıydı. Bundan başka Hacı bey, Çavuş bey gibi hayırseverler Manastır'da vakıflar kurdular.⁸ Şimdi, bu mahalle isimlerinde de eser kalmamış ve şehrin adı Bitola'ya çevrilmiştir. 1530'da 31 mahallenin 21'i Müslüman mahallesiydi. Aynı sayım bize 1 medrese, 1 imaret, 1 cami, 32 mescit ve 1 hamamın Manastır'da bulunduğunu gösteriyor. Yahudileri burada da görüyoruz. Manastır şehrinin vergilerinin çoğu, Rumeli beylerbeyi Behram paşa ile Rumeli kadı askeri Mevlana Muhyiddin Çelebi hassına dahildi. Manastır'daki İshak Çelebi camii, uzun yıllar şehrin tek önemli Cuma camii olarak kaldı.

Manastır'dan akşam vakti ayrıldık ve Resneli Niyazi ile özdeşleşen Resen köyüne gittik. Burada, Versay Sarayı'nın küçük bir kopyası olan Resneli Niyazi'nin Sarayı gece vakti dışarıdan kabaca gezildi. Buradan Ohri'ye hareket edildi. Ohri, aynı isimle anılan gölün bir kenarında kurulu bir turizm şehridir. Osmanlı eserleri açısından şimdi pek önemi kalmamış, zira, çok sayıda Osmanlı eseri yıkılmış, onun yerine Ohri Ortodoks St. Klimentsky'e ait Manastır ile diğer manastırlar parlatılmaya başlanmıştır. Balkanlarda Ortodoksluğun önemli merkezlerinden birine dönüştürülme gayreti burada belirgin şekilde gözlemleniyor. Burada kalan birkaç Osmanlı eseri arasında Pir Muhammed Mehmed Halveti Dergahı ile Hacı Hamza camii bulunuyor. Hacı Hamza camii kapalı, restore ediliyor. Aktif olan bu Halveti dergahının bahçesinde kalan birkaç Osmanlı mezartaşı arasında, Ohri sancağı eski kaymakamı Maşrik Ahmed beyin kabir taşındaki şu ifadeye rastlıyoruz:

1. *Hüve'l-Hallakü'l-baki*
2. *Istabl-ı Amire Müdirliği*
3. *payelülerinden Ohri Sancağı*
4. *kaimakam-ı sabık merhum ve mağfurün leh*
5. *Maşrik Ahmed begin ruhuna Fatiha*
6. *sene 1269 (1852)*

Ahmet İspahizade ? Yusuf Ziya'nın mezartaşı:

1. *Hüve'l-baki*
2. *ey ziyaret eyleyen kabrim bugün*
3. *gir sevaba ruhuma kıl bir dua*
4. *şad idim Dünyada ben de sen gibi*

⁸ 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri (937/ 1530) I, Ankara 2001, s. 56-57.

Kitap Tanıtımı

5. *şimdi düşdüm hanmanımdan⁹ cüda*

6. *Ahmed İspahizade Yusuf*

7. *Ziya'nın ruhuçün Fatiha*

8. *sene 1308 (1890)*

Sonuç olarak, düzenleme kurulunun, başta Prof. Cezmi Erarslan ile Prof. Georgi Stardelov olmak üzere, kongre tarihi ile yer seçimini iyi yapıldığını rahatlıkla söyleyebilirim. Türkiye'nin yanı sıra, İtalya, Hindistan, Bulgaristan, Çin, Rusya, KKTC, Irak, Azerbaycan, Macaristan, Makedonya gibi dış ülkelerden bildiri sunanlar oldu. Kongre süresince yüz elliden fazla tebliğ sunuldu. Bunların bir kısmı Atatürk hakkında iken, diğerleri son dönem Balkan coğrafyası üzerineydi. Yeni tebliğler Makedon TV ve Radyosu tarafından özet olarak yayımlandı. Katılımcıların çoğu, bu vesile ile, Makedonya'da kalan Osmanlı mirasını ve Türkiye Cumhuriyetini kuran kadroların yetiştiği coğrafyayı bu kısa süre içinde sadece tanıma fırsatını buldu. Bizler için faydalı oldu. Tebliğler, söz verildiği üzere, kitap halinde yayımlanacaktır.

⁹ ev, bark, ocak

Kitap Tanıtımı

4270: Manastır Askeri İdadisinde Atatürk Askeri Öğrenci İken

Kitap Tanıtımı

4275: Manastır Askeri İdadisi Binası

4183: Vardar nehri üzerindeki Taşköprü

4240: Üsküp İsa Bey camii bahçesinde kırık bir mezar taşı

4195: Üsküp'te Mustafa Paşa Cami

4237: Üsküp'te II. Murad camii'nin taç kapısı ve kitabesi

4287: Manastır'da Sultan Abdülaziz'in kaldığı köşk

4233: Üsküp'te İsa Bey Cami

4298: Ohri'den genel bir görünüm

4216: Üsküp MANU’da sergilenen Atatürk heykeli

4215: Üsküp MANU'da sergilenen Atatürk büstü

4279: Manastır İshak Çelebi Cami

4277: Manastır'da İshak Çelebi Cami